आग्नेय्यां मनसस्तापो नैर्ऋते क्रूरकर्म्मकृत्।
वायव्यां बलवित्तञ्च पीयमाने जले प्रिये॥
स्थानस्य पावके भागे वापीकूपतड़ागकम्।
अग्निदाहं सदा कुर्य्यात् समानुषचतुष्पदाम्॥
नैर्ऋते पीयमानन्तु आत्मना दुःखितो भवेत्।
कन्यापि तज्जलं पीत्वा पतिं गृह्णाति कामतः॥
इति देवीपुराणे नन्दाकुण्डप्रवेशाध्यायः॥
तत्करणफलं यथा,—
शर्म्मिल उवाच।
"तड़ागोदकवापीनां कृतानामिह यत् फलम्।
विशेषेण पितृश्रेष्ठ वक्तुमर्हस्यशेषतः॥
यम उवाच।
धर्म्मस्यार्थस्य कामस्य यशसश्च द्विजोत्तम।
तड़ागं सुप्रभूताम्बु परमायतनं स्मृतम्॥
देवताः पितरो नागा गन्धर्व्वा यक्षराक्षसाः।
पशुपक्षिमनुष्याश्च संश्रयन्ति जलाशयम्॥
कृत्स्नं तारयते वंशं पश्य खाते जलाशये।
गावः पिबन्ति पानीयं मनुष्याः पशवस्तथा॥
शरदृतौ तड़ागेषु सलिलं यस्य तिष्ठति।
अग्निष्टोमफलं तस्य प्रवदन्ति मनीषिणः॥
येषां शिशिरकाले तु पानीयं प्रतितिष्ठति।
वाजपेयातिसत्राभ्यां फलं विन्दन्ति मानवाः॥
वसन्ते चैव ग्रीष्मे तु सलिलं यस्य तिष्ठति।
राजसूयाश्वमेधाभ्यां स फलं समुपाश्नुते॥
तड़ागं सर्व्वसत्त्वानां जीवनन्तु दिवानिशम्।
तस्मात् सर्व्वात्मना वत्स तड़ागमिह कारयेत्॥
कृत्स्नं हि तारयेद्वंशं पुरुषस्य न संशयः।
सावतारः कृतः कूपः सम्प्रभूतजलस्तथा॥
यस्य स्वादुजलं कूपे पिबन्ति सततं जनाः।
स नरो विरजो लोके देववद्दिवि मोदते॥
पीत्वैवेक्षुरसं क्षीरं दधि मधु सुरासवम्।
तावत् पिपासा नापैति यावत्तोयं न पीयते॥
जीवन्ति चान्नरहिता दिवसानि बहून्यपि।
तृषितस्तोयरहितो दिनमेकं न जीवति॥
तस्माद्ददाति यो नित्यं पानीयं प्राणिनामिह।
स ददाति नरः प्राणान् माभूत्ते ह्यत्र संशयः॥
प्राणदानात् परं नाम नान्यद्दानं हि विद्यते।
तस्माद्वापीश्च कूपांश्च तड़ागानि च कारयेत्॥
सवृक्षाणि ह विप्रर्षे यदीच्छेत् श्रियमात्मनः।
शुष्कं परनिपानन्तु यः कारयति शक्तितः।
सन्तारयति भूयोऽपि द्विगुणं तस्य वै फलम्॥"
इति वह्निपुराणे तड़ागवृक्षप्रशंसानामाध्यायः॥

वापीहः, पुं, (वापीं जहातीति। हा त्यागे+कः। पाने वापीजलवर्ज्जनादस्य तथात्वम्।) चातकपक्षी। इति त्रिकाण्डशेषः॥

वाप्यं, क्ली, (वाप्यां भवमिति। वापी+"दिगादिभ्यो यत्।"४।३।५४। इति यत्।) कुष्ठौषधम्। इत्यमरः।१।४।१२६॥ वापीभवे, त्रि॥ (यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने ४५ अध्याये।
"ताड़ागं वातलं स्वादु कषायं कटुपाकि च।
वातश्लेष्महरं वाप्यं सक्षारं कटुपित्तलम्॥"
वप्+ण्यत्।) वपनीये च, त्रि॥

वामं, क्ली, (वा+"अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षीति।" उणा० १।१३९। इति मन्।) धनम्। इति मेदिनी। मे, २९॥ वास्तूकम्। इति जटाधरः॥

वामः, त्रि, (वमति वम्यते वेति। वम उद्गिरणे+"ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः।"३।१।१४०। इति णः। यद्वा, वातीति। वा गतिगन्धनयोः+"अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदीति। उणा० १।१३९। इति मन्।) वल्गुः। (यथा, रघौ।७।५७।
"स दक्षिणं तूणमुखेन वामं
व्यापारयन् हस्तमलक्ष्यताजौ।
आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुः
मौर्व्वीव बाणान् सुषुवे रिपुघ्नान्॥")
प्रतीपः। (यथा, वैराग्यशतके।५३।
"दुःखेनोपार्ज्ज्यन्ते पाल्यन्ते प्रत्यहञ्च लाल्यन्ते।
वामाः स्त्रियो विमूढ़ैरुपभुञ्जानाः सुखं विगुणम्॥"
यथाच, साहित्यदर्पणे।१०।
"वामा यूयमहो विड़म्बरसिकः कीदृक् स्मरो वर्त्तते॥")
सव्यः। इत्यमरमेदिनीकारौ॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्।१।२।
"भालं वह्निशिखाङ्कितं दधदधिश्रोत्रं वहन् सम्भृतक्रीड़त् कुण्डलिजृम्भितं जलधिजच्छायाच्छकण्ठच्छविः।
वक्षो बिभ्रदहीनकञ्चुकचितं बद्धाङ्गनार्द्धस्य वो भागः पुङ्गवलक्षणोऽस्तु यशसे वामोऽथवा दक्षिणः॥")
अधमः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ वामहस्तेन जलपानभोजननिषेधो यथा। हारीतः।
"न पिबेन्न च भुञ्जीत द्विजः सव्येन पाणिना।
नैकहस्तेन च जलं शूद्रेणावर्ज्जितं पिबेत्॥"
इति आह्निकतत्त्वम्॥
अपि च।
"न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद्वक्त्रेण वा जलम्।
नोत्तरेदनुपस्पृश्य नाप्सु रेतः समुत्सृजेत्॥"
इति कौर्म्मे १५ अध्यायः॥
"वामः कायो ब्राह्मणोऽपि मांसमद्यादिभुक्तये।
कृतो मया मोहनाय चार्व्वाकादिप्रवर्त्तकः॥"
इति कालिकापुराणे ७७ अध्यायः॥
(वननीयः। यथा, ऋग्वेदे।६।५३।२।
"अभिनो नर्य्यं वसु वीरं प्रयतदक्षिणम्।
वामं गृहपतिं नय।"
"वामं वननीयम्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥ वननीयं याचनीयं वनु याचने इत्यस्य प्रयोगो ज्ञातव्यः॥)

वामः, पुं, (वातीति। वा गतिगन्धनयोः+मन्।) हरः। (यथा, भागवते।४।३।८।
"प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य साम्प्रतं
निर्य्यापितो यज्ञमहोत्सवः किल।
वयञ्च तत्राभिसराम वाम! ते
यद्यर्थितामी विबुधा व्रजन्ति॥")
कामदेवः। पयोधरः। इति मेदिनी। मे,२९॥ (श्रीकृष्णस्य भद्रागर्भोत्पन्नः पुत्त्रविशेषः। यथा, भागवते।१०।६१।१७।
"संग्रामजित् बृहत्सेनः शूरप्रहरणोऽरिजित्।
जयः सुभद्रो भद्राया वाम आयुश्च सत्यकः॥")

वामदृक् [श्], स्त्री, (वामा मनोहरा दृक् दृष्टिर्यस्याः।) नारी। इति राजनिर्घण्टः॥

वामदेवः, पुं, (वाम एव देवः।) शिवः। इत्यमरः।१।१।३४॥ (यथा, महाभारते।१३।१७।७०।
"वामदेवश्च वामश्च प्राग्दक्षिणश्च वामनः॥"
ऋषिप्रभेदः। यथा, पञ्चदश्याम्।९।४५।
"आगामिप्रतिबन्धश्च वामदेवे समीरितः।
एकेन जन्मना क्षीणो भरतस्य त्रिजन्मभिः॥")

वामनः, पुं, (वामयति वमति वा मदमिति। वम+णिच्+ल्युः।) दक्षिणदिग्गजः। (यथा, भागवते।५।२०।३९।
"तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिनाखिलजगद्गुरुणा विनिवेशिता ये द्विरदपतयः ऋषभः पुष्करचूड़ो वामनोऽपराजित इति सकललोकस्थितिहेतवः॥") ह्रस्वः। इत्यमरः।२।६।४६॥ (यथा, रघौ।१९।५१।
"व्योमपश्चिमकलास्थितेन्दु वा
पङ्कशेषमिव धर्म्मपल्वलम्।
राज्ञि! तत्कुलमभूत् क्षयातुरे
वामनार्च्चिरिव दीपभाजनम्॥"
यथाच तत्रैव।१।३।
"प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः॥"
अङ्कोठवृक्षः। हरिः। इति मेदिनी। ने,१२९॥ (यथा, महाभारते।१३।१४९।३०।
"उपेन्द्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः॥"
शिवः। यथा, महाभारते।१३।१७।७०।
"वामदेवश्च वामश्च प्राग्दक्षिणश्च वामनः॥"
अश्वभेदः। यथा, अश्ववैद्यके।३।१५३।
"एकेनाङ्गेन हीनेन भिन्नेन च विशेषतः।
यमजं वाजिनं विन्द्याद्वामनं वामनाकृतिम्॥"
दनोः पुत्त्रभेदः। यथा, हरिवंशे।३।८२।
"अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा॥"
भुजङ्गभेदः। यथा, महाभारते।१।३५।६।
"कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा।
नागस्तथा पिञ्जरक एलापत्रोऽथ वामनः॥"
गरुड़वंशीयः पक्षिविशेषः। यथा, महाभारते।५।१०१।१०।
"पङ्कजिद्वज्रनिष्कुम्भो वैनतेयोऽथ वामनः।
वातवेगो दिशाचक्षुर्निमिषोऽनिमिषस्तथा॥"
हिरण्यगर्भस्य सुतभेदः। यथा, हरिवंशे २५३।६।
"गार्गः पृथुस्तथैवाग्र्यो जान्यो वामन एव च॥"